

WSTĘP

Przyglądając się rozwojowi gospodarki i organizmów miejskich na Bliskim Wschodzie, Bizancjum czy Europy Zachodniej – zauważymy, jak ważną funkcję pełniło szkło w rozwoju gospodarki i w samym organizmie miejskim. Pojawienie się hut szkła w późnym średniowieczu na Śląsku związane było z rozwojem gospodarczym tego regionu. Było jednym z elementów, jak się przypuszcza, prowadzonej w tym okresie akcji kolonizacyjnej. Przez niektórych badaczy szkło jest uznane za jedno z kryteriów „miejskości” w odniesieniu do wczesnych miast zachodniosłowiańskich (Leciejewicz 1962, s. 69, n.; 1967, s. 163; 1988, s. 149; Chropovský 1964, s. 20, 32; Miasto 1991, s. 28, n.). Szkło spełniało w ówczesnych ośrodkach miejskich niezastąpione funkcje cywilizacyjne i kulturowe – w zakresie architektury i w życiu codziennym, stając się towarem pożądanym, co pobudzało produkcję i, w konsekwencji, rozwój gospodarki i wymianę handlową (Olczak 1996, s. 143). Pomimo że uwagi te odnoszą się do miast wczesnośredniowiecznych, myślę, że nie tracą na ważności w odniesieniu do późnego średniowiecza. Jest więc widoczne, jak ważna i konieczna jest dla lepszego poznania miasta średniowiecznego potrzeba zajęcia się odnajdywanymi na terenie miast śląskich wyrobami szklanymi.

Pojawienie się naczyń szklanych, pozyskanych podczas prac wykopaliskowych prowadzonych na terenie miast i zamków śląskich, zmusiło niejako badaczy do podjęcia próby opracowania tej grupy zabytków, a także pośrednio wpłynęło na zainteresowanie się produkcją szklarską w średniowieczu, jej początkami i rozwojem. Publikacja ta jest próbą podjęcia dwóch podstawowych problemów badawczych związanych ze średniowiecznym szklarstwem na Śląsku. Część pierwsza dotyczy początków i rozwoju produkcji szklarskiej oraz stanowi podsumowanie dotychczasowych wyników prac badawczych. Starano się także stworzyć bazę danych, która prezentowałaby wszystkie źródła odnoszące się do produkcji szklarskiej na Śląsku. W tym celu wykorzystano źródła geologiczne, odnoszące się do podstawowych surowców szklarskich, informacje dotyczą-

ce zalesienia Śląska w średniowieczu, toponimy związane ze szklarstwem oraz źródła historyczne i archeologiczne. Część druga dotyczy późnośredniowiecznych naczyń szklanych odkrywanych w zamkach i miastach śląskich. Podjęto w niej próbę ich uporządkowania i przedstawienia na tle porównawczym materiałów środkowoeuropejskich, a także zagadnienie funkcjonowania naczyń szklanych w życiu codziennym mieszkańców zamków i miast średniowiecznych.

Podstawą źródłową do napisania tej pracy są materiały pochodzące z prac wykopaliskowych, prowadzonych po II wojnie światowej do czasów współczesnych. Część pierwsza, dotycząca produkcji szklarskiej, odnosi się do badań, które zostały dotychczas opublikowane. Część druga natomiast, zajmująca się naczyniami szklanymi, opiera się w zdecydowanej mierze na zabytkach niepublikowanych i w mniejszej, grupie naczyń publikowanych. W obu przypadkach starano się pracować bezpośrednio na materiale zabytkowym, gdyż publikacje nie zawsze odpowiadały postawionemu założeniu, aby wydzielić z fragmentów poszczególne naczynia. W miejscu tym chciałabym serdecznie podziękować wszystkim kierownikom badań wykopaliskowych, pracownikom Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz pracownikom muzeum w Środzie Śląskiej, Nysie, Jeleniej Górze, Głogowie i Kłodzku za udostępnienie zabytków i nieocenioną pomoc przy ich opracowaniu.

Kryteria przyjęte przy analizowaniu zabranego materiału zostały oparte na schemacie klasyfikacji proponowanym przez Marię Dekównę w pracy *Szkło w Europie wczesnośredniowiecznej* (Dekówna 1980, s. 32-34). Proponuje ona przeprowadzenie klasyfikacji opartej na cechach technologicznych i formalnych zabytków. I tak, zgodnie z całym procesem powstawania przedmiotów szklanych, w tym przypadku naczyń, analizę należy rozpocząć od składu chemicznego szkła, stopnia jego przezroczystości i barwy. Następnie należy wziąć pod uwagę technikę wykonania przedmiotu, a dopiero na samym końcu jego formę i ornament, jako efekt końcowy całego

procesu produkcyjnego. Wszystkie te cechy autorka rozpatruje osobno. Cała analiza powinna być przeprowadzona w ścisłym związku z chronologią zabytków. Niewątpliwą zaletą takiej metody badawczej jest jej obrazowość i łatwość stosowania. Usunięcie któregośkolwiek członu, zwykle z braku danych, nie burzy toku i kolejności dalszych działań. Jednocześnie przedstawia wszystkie ważniejsze zagadnienia, które powinny być wzięte pod uwagę przy opracowywaniu zespołów zabytków szklanych. Tak wyróżnione typy naczyń porównano z zabytkami znanymi z terenu Europy Środkowej.

Praca obejmuje okres od 2. poł. XIII do XV/XVI w. Dolną granicę określają pierwsze naczynia szklane wykazujące cechy charakterystyczne dla naczyń późnośredniowiecznych i domniemana data początku produkcji szklarskiej na Śląsku, kiedy pojawiają się huty szkła typu leśnego, typowe dla hutnictwa szkła późnego średniowiecza. Górną granicę wyznaczają, analogicznie, ostatnie naczynia szklane, które można wiązać z późnośredniowiecznym szklarstwem. Chociaż tytuł pracy sugeruje zamknięcie górnej granicy chronologicznej na XV wieku, to w nielicznych przypadkach, ze względu na niemożność oddzielenia warstw późnośredniowiecznych od renesansowych oraz analogie zabytków znajdujących w tych warstwach, znane z obcej literatury, przesunięto górną granicę do XVI w. Za przyjęciem takiej granicy przemawia również obserwowany zastój w produkcji szklarskiej spowodowany wojnami husyckimi, które wpłynęły na wyniszczenie i wyludnienie terenów, na których odbywała się produkcja szklarska (Gluziński 1987, s. 64). Partie pracy odnoszące się natomiast do czasów wcześniejszych, głównie wczesnego średniowiecza, mają przedstawić procesy zachodzące w szklarstwie w interesującym nas okresie.

Pod względem terytorialnym praca odnosi się do obszaru Śląska, który obejmuje jego najstarsze (średniowieczne) polityczne granice, zbliżone wtedy do granic naturalnych i zgodnych z rzeźbą i hydrografią Śląska. Wg tych kryteriów do Śląska należało Krosno Odrzańskie i Zielona Góra, gdyż od północy granicą był północny skraj pradoliny Baryczy i dalej w kierunku zachodnim do ujścia Nysy Łużyckiej do Odry, jak również Kotlina Kłodzka, przez którą przepływa dopływ Odry – Nysa Kłodzka (por. Natanson-Leski 1964, s. 13; Pysiewicz-Jędrusik i in. 1998, s. 14).

Problematyką szklarstwa na Śląsku zajmowano się już w XIX w. Eugene von Czihak w pracy *Schlesische Gläser. Eine Studie über die Schlesier Glasindustrie früherer Zeit* (1891 r.), przedstawił zabytki

zgrupowane w Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer we Wrocławiu oraz zajął się problemem hutnictwa szkła na Śląsku. Współcześnie problematyką tą zajmował się między innymi Wojciech Gluziński, publikując prace – *Szklarstwo śląskie od połowy XIII wieku do połowy wieku XVII* (1967, s. 243-245), *Od leśnych hut do połowy wieku XVII* – stanowiąca część pracy zbiorowej: *Z dziejów szklarstwa na Dolnym Śląsku* (1974, s. 3-21) i *Szklarstwo śląskie od poł. XIII do poł. XVII w.*, będąca częścią pracy zbiorowej – *Polskie szkło do połowy XIX w.* (1982; 1987, s. 63-69). Publikacja Anny Chrzanowskiej *Szkło* (1968, s. 43-48) była częścią pracy dotyczącej śląskiego rzemiosła. W ostatnich latach ukazała się praca zbiorowa, wydana przez Muzeum Okręgowe w Jeleniej Górze, pt. *Z badań nad średniowiecznym szklarstwem na Śląsku* (1995), w której przedstawiono aktualny stan badań nad śląskim szklarstwem i postulaty badawcze. W 1999 r. ukazał się artykuł dotyczący rozwoju rzemiosła szklarskiego na Śląsku (Biszkont 1999, s. 137-140). Praca Anny Młodeckiej – *Hutnictwo szkła w woj. wałbrzyskim* (1996), przedstawiła stan badań w rejonie Kotliny Kłodzkiej (1996). Szklarstwem na terenie Ziemi Kłodzkiej zajęła się także autorka tej pracy (Biszkont 2000, s. 263-267). Oprócz badaczy polskich śląskim szklarstwem w ostatnich kilku latach zainteresowani są także badacze czescy i niemieccy. Przykładem tego są prace – Dietmara Zödlera *Schlesisches Glas, schlesische Gläser. Geschichte und Geschichten* (1996), w której publikuje się dane historyczne, odnoszące się do początków produkcji szklarskiej na Śląsku i późniejszego jej rozwoju oraz artykuły Rudolfa Zrůbka *Vázhby ve vývoji sklářství Orlických hor a Kladzka (Prameny a literatura)* (1996) i *Huty szkła na Ziemi Kłodzkiej* (1998), w których autor również skupia się na źródłach historycznych dotyczących hutnictwa szkła na Śląsku. Są to ogólne prace, w zasadzie nie podejmujące problemu naczyń szklanych, występujących w miastach i zamkach śląskich. Jak już wspomniano, pojawienie się dużej ilości naczyń szklanych spowodowało ukazanie się publikacji, w których podjęto się ich analizy formalnej. Do tej pory ukazały się publikacje zabytków z Barda i Gniewoszowa (Francke 1993, s. 339-366; 1994, s. 95-112), Legnicy (Firszt 1994, s. 23-42), Nysy (Tondera 1966, s. 151-158; Krawczyk, Romiński 1999, s. 133-158), Wrocławia (rejon ulic Kazimierza Wielkiego, Szewskiej, Ofiar Oświęcimskich i Łaciarskiej) (Nowosielska 1998, s. 247-261), Jeleniej Góry i Lwówka Śląskiego (Firszt 1999, s. 17-21). Częściowo przedstawiono naczynia z Głogowa (Czapla 1997, s. 245-269).